

VERGİLEME VE KAYITDIŞI İSTİHDAM ÜZERİNE BİR ANALİZ

Dr. Mehmet BULUT*

ÖZ

Ülkemizde ve diğer ülkelerde hükümetlerin karşı karşıya oldukları en büyük problemlerin başında kamusal ihtiyaçların finansmanı ve borçlanma gelmektedir. Bu sorunlarla mücadelede kamu harcamalarının kısıtlanması ve/veya gelirlerin artırılması ülkelerin karşısına çıkan başlıca iki yöntem olarak görülmektedir. Bu yöntemlerden gelirlerin artırılması yolu her zaman daha fazla tercih edilir nitelikte olmuştur. Ancak bu enstürmanın kullanımı noktasında karşılaşılan en büyük engel kayıtdışı ekonominin varlığıdır. Kayıtdışı ekonomi, gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kazanımlardan devletin pay almaması amacıyla söz konusu faaliyetlerin gizli tutulmasını ifade eder ve çeşitli ölçüm teknikleri mevcuttur. Bu yöntemlerden bir tanesi de istihdam yaklaşımıdır ve bu yaklaşım sonucu ortaya çıkan değerlerin karşılığı olan olguya kayıtdışı istihdam adı verilmektedir. Kayıtdışı istihdam üzerindeki en önemli sebeplerden birisi de vergileme ve buna yönelik uygulanan tekniklerdir.

Anahtar Kelimeler: Vergileme, Kayıtdışı Ekonomi, Kayıtdışı İstihdam, Vergiden Kaçınma, Vergi Kaçırma

AN ANALYSIS OF TAXATION AND INFORMAL EMPLOYMENT

ABSTRACT

The major problem among the biggest problems with which the government in our country and other countries face, is the financing of public needs and the loan. The

*Mali Hukuk Uzmanı, Gençlik ve Spor Bakanlığı Eğitim, Kültür ve Araştırma Genel Müdür Yardımcısı,
mbulut2@sgk.gov.tr

limitation of public needs and/or the increase of income during the struggle with these problems are accepted as two major methods for countries. The increase of income is always a preferred method among the other methods. However, while this instrument is being carried out, the most important problem which is being faced with is the existence of informal employment. The informal economy represents concealing the stated activities with the purpose of that the government doesn't take a share from the gains acquired in the consequence of the activities carried out and also there are some measurement techniques. One of these methods is the concept of employment and the fact, corresponding to the values which occur as a result of this approach, is called as employment. One of the most important reasons for informal employment is the taxation and the applied techniques for this.

Key words: Taxation, Informal Economy, Informal Employment, Tax avoidance, Tax Evasion

1. GİRİŞ

Kayıtdışı ekonomi kısaca, gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kazanımlardan devletin pay almaması amacıyla söz konusu faaliyetlerin gizli tutulmasını ifade eder ve çeşitli ölçüm teknikleri mevcuttur. Kayıtdışı ekonomi aynı zamanda birçok unsuru da bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu unsurların tespiti ve analizi, kayıtdışı ekonominin ölçülmesi ve etkilerinin tespiti noktasında büyük önem arz etmektedirler. Her ne kadar literatürde aksine düşünceler bulunmakta ise de önemli ve üzerinde durulması gereken vergiden kaçınma ve vergi kaçırma kavramları da kayıtdışı ekonomi ve dolayısıyla kayıtsız istihdam ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kayıtdışı istihdam, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı üzerinde vergi sistemlerinin önemli etkileri olduğu gibi bu kavramların da vergi gelirleri ve ekonomi üzerinde etkilerinden bahsetmek mümkündür.

Vergi ve sosyal güvenlik sistemi açıklarının ve bu açıklar nedeniyle ortaya çıkan bütçe transferlerinin her geçen yıl artış göstermeye devam etmesi, kayıtdışı istihdamı ve çözülmesi gerekliliğini daha önemli hale getirmiştir. Nitekim kayıtdışı istihdamın birçok

mali, iktisadi ve sosyal etkileri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda kayıtdışı ekonominin ölçülmesindeki istihdam yaklaşımı, türleri ve vergileme ilişkisi üzerinde durulacaktır.

2. GENEL OLARAK KAYITDIŞI EKONOMİ VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Ekonomik faaliyetlerin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilen kayıtdışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyetlerdir. Diğer bir ifadeyle, kayıtdışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen, kanuni vesika ve belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamıdır.¹

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesiyle ilgili gerek ülkemizde gerekse yurt dışında yapılmış birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalardan hiç biri kayıt dışılığı tam olarak ölçme gücüne sahip değildir. Çünkü kayıt dışı ekonominin sürekli kontrol edilecek bir bölgesi yoktur. Her an ve her ortamda kayıt dışı faaliyetler gerçekleşebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi konusunda 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da “ Komisyon öncelikle, kayıt dışı ekonominin boyutunu anlamlı ve inanılır bir yöntemle hesaplayamamış durumdadır” ifadesiyle kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde sorunlar olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat bunlar bahane edilerek kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yanaşmamak da hata olacaktır. Bu durumda kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye gayret göstermeli fakat esas olarak mesaiyi kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için önlemler geliştirmeye adanmamız gerekmektedir.²

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan yöntemler; doğrudan ölçme yöntemi, dolaylı ölçme yöntemi ve karma yöntem olarak sınıflandırılabilir.³

a) Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Doğrudan ölçme yöntemlerinin temelini, kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün anket uygulamalarıyla tahmin edilmesi oluşturmaktadır. Bu yöntemlerle kayıtdışı ekonominin

¹ SARILI Mustafa Ali, **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler**, Bankacılar Dergisi, 2002, S.41, s.32

² KILDİŞ Yusuf, **Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, 2000, C.2, S.2, s.15

³ DPT, **Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 2001, s. 9-10.

büyüklüğü hakkında ayrıntılı veri derlemek, hane halkı anketleri, işyeri anketleri, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri ve diğer anketler kullanılmaktadır.

b) Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Bazı ekonomik ve sosyal göstergelerin karşılaştırılması suretiyle kayıtdışı ekonominin büyüklüğü saptanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemler; çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler arasındaki farklar yöntemi, mali yöntemler, kaçırılan gelirlerin duyarlılığı yöntemi, katılım oranları analizleri ve diğer yöntemler (vergi yükü, ekonomik kural ve düzenlemelerin ağırlığı, işgücüne katılım oranı vb.) şeklinde sıralanabilir.

Dolaylı ölçme yöntemlerinin en önemlileri GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, vergi incelemeleri yoluyla ölçme yaklaşımı ve parasalcı yaklaşımıdır.

c) Karma Yöntemler

Bu yöntemde kayıtdışı ekonominin büyüklüğü; elektrik kullanımı ve üretimler, inşaat sektöründeki gelişmeler, çimento üretimi, ihracat ve üretim arasında bağlantılar kurularak ölçülmektedir. Ayrıca, ikinci işteki çalışmalardan elde edilen gelirin ölçülmesi suretiyle de kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne ulaşılmaya çalışılmaktadır.

3. KAYITDIŞI İSTİHDAM KAVRAMI

Kayıtdışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden bir tanesi istihdam yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimi incelenerek kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa oranının zaman içinde benzer gelişme göstermesi beklenir. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli seviyede kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının düşmesi, toplam istihdam içinde kayıt dışı ekonomideki istihdamın payının artmasını ifade eder ki bu da kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi verir. Eğer istihdam/nüfus oranı, işgücü/nüfus oranından daha yavaş artıyorsa, işgücünün istihdam edilemeyen kısmı ya işsizliğin artışına katkı sağlıyor ya da istihdamın kayıtdışı kesiminde yer alıyor demektir. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, hesaplamının yapıldığı dönemin sosyal gelişmelerini ve ikinci işte çalışanları dikkate almamasıdır. Sosyal gelişmelerden bir kısmı istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltirken bir kısmı da sivil

işgücünün toplam nüfusa oranını düşürerek sanki kayıtdışı ekonominin küçüldüğü izlenimi bu yöntemin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.⁴

Kayıtdışı istihdam, kayıtdışı sektörde kendi hesabına ve/veya ücretli olarak çalışan, faaliyetleri istatistiklere yansımayan ya da tam olarak hesaplanamayan istihdam şekli olarak tanımlanabilir. Sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmeden ve gerekli yükümlülükler yerine getirilmeden gerçekleştirilen istihdam, sosyal güvenlik açısından kayıtdışılığı kapsayan, dar anlamda kayıtdışı istihdamdır. Geniş anlamda ise ülkenin çalışan nüfusunun resmi toplam istihdam rakamları içinde olmaması, kapsamaması kayıtdışı istihdamı oluşturur.⁵

4. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN TÜRLERİ

a) Sigortalının İlgili Kuruma Hiç Bildirilmemesi

Kayıtdışı istihdamın en fazla karşımıza çıkan türü sigortalılık niteliğini haiz bir kişinin Sosyal Güvenlik Kurumu'na hiç bildirilmemesidir. 5510 Sayılı Kanun'un 4. maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan gerçek kişiler sigortalı sayılmaktadır ve bu kişilerin işverenleri tarafından bildirimlerin yapılması yasal bir yükümlülüktür. Böyle bir kimsenin bildirimini yapılmaması ise kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sosyal güvenlik yardımlarından faydalanamamasına ve sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmasına neden olmaktadır. Aynı durum kendi nam ve hesabına çalışan ve 5510 Sayılı Kanun'un 4. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendine göre sigortalı sayılanlar için de geçerlidir.

i) İkinci Bir İşte Çalışma Nedeniyle Bildirmeme

Kayıtdışı istihdamın bu türüne ikinci bir işte çalışan ancak sadece çalıştığı bir işten ötürü bildirim yapılanlar da eklenebilir. Nitekim bu durumda olan kişiler nasıl olsa sigorta primlerinin bir işverence yatırıldığı düşüncesiyle ikinci işten daha fazla para kazanmak maksadıyla kayıtdışı kalmayı tercih etmektedirler.

ii) Yaşlılık Aylığı Alıp Çalışanların Bildirilmemesi

Kayıtdışı istihdamın bir boyutunu da, kayıtdışı çalışan emekliler oluşturmaktadır. Ülkemizde genç yaşta emekli olanların önemli bir bölümü emekli olduktan sonra da

⁴ SARILI, a.g.m., s.36-37

⁵ UĞURLU Uğur, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2005, s.63

çalışmaktadırlar. Emeklilerin tekrar çalışmaya başlamaları halinde sigortalı olmayacakları yönünde toplumda yaygın bir kanaat mevcuttur. Emekliler yaşlılık aylığı almaları ve sağlık yönünden ilgili sosyal güvenlik kuruluşundan yararlanmaları nedeniyle düşük ücretle ve sigortasız çalışmakta, bu nedenlerle işverenlerin tercih nedeni olmaktadır. Diğer yandan emekli işçinin çalışma tecrübesinin olması da emekli olduktan sonra istihdam edilmesinde önemli bir faktördür. Sosyal güvenlik destek primi ödememek ve emekli aylığının kesilmesini istemeyen çok sayıda emeklinin kayıtdışı çalıştığı tahmin edilmektedir.

iii) Deneme Süresi İddiasıyla Sigortasız Çalışmak

Sigortasız işçi çalıştıran işyerlerinin denetimleri sırasında, denetim elemanına karşı işçinin işe yeni girdiği, işte başarılı olup olmadığına İş Yasasına göre kendilerine verilen deneme süresinde saptanacağını, bu nedenle sigortasının yapılmadığı iddia edilmektedir. Bu iddiayla sigortalı yapılmayan işçilerden bir kısmı gerçekten bir aylık deneme süresini müteakiben sigortalı yapılmakta, bir kısmı ise bu süre dolmasına rağmen bildirim yapılmamaktadır. Bu süre kimi zaman deneme süresi adı altında bir ay kimi zaman ise daha uzun olabilmektedir.⁶ Oysaki 5510 Sayılı Kanun'a göre sigortalı olarak çalıştırılanlar (bazı istisnalar haricinde) en geç çalıştırılmaya başladıkları tarihten bir gün önce Kuruma bildirilmelidirler.

iv) Yabancı Kaçak İşçilik

Yabancı kaçak işçi; bulunduğu ülkeye vatandaşlık tabiiyeti ile bağlı olmadan, mevcut yasal düzenlemelere uygun oturma, çalışma izni veya konaklama izni bulunmayan birey olarak tanımlanabilir. Yabancı kaçak işçiler;

- Girişi yasal, çalışmaları yasal olmayanlar,
- Tamamen yasadışı yollardan ülkeye girenler ve çalışanlar,
- Yasal yollardan giriş yaparak, vatandaşlık için başvurup ikamet tezkeresi ile oturanlar ve çalışmakta olanlar,
- Yasal olarak giriş yapıp, başka ülkeye geçmek için çaba sarf edenler ve bu arada çalışanlar,

⁶ YERELİ Ahmet Burçin, KARADENİZ Oğuz, Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi, E-Yaklaşım Dergisi, Haziran 2004, S.11

- Mülteci olarak çalışanlardan,
meydana gelmektedir.

v) Çocuk İşçiler

Kayıt dışı istihdamın önemli bir boyutu da çocuk işçilerdir. Avrupa’ da sanayi devriminin hız kazandığı dönemlerde yaşanan çocuk işçi sorunu, 20. yüzyılda Anadolu’da da boy göstermiştir. Türkiye’nin tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümü sürecinde köyden kente doğru ciddi bir nüfus akışı yaşanmıştır. Bir yanda yüksek nüfus artış hızı, diğer yanda genel ekonomik konjonktürün bozukluğu ve bütçeden eğitim ve sağlığa yeteri kadar pay ayrılmaması çocukların da sanayi ve hizmet kesiminde çalıştırılmasına neden olmuştur. Diğer yandan, istihdamın büyük bölümünün tarımda olduğu kırsal kesimde çocuklar, uzun yıllardan bu yana ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedirler.⁷

b) Sigortalının İlgili Kuruma Kısmen Bildirilmesi

i) Sigortalının Çalışmalarının Ücret Olarak Eksik Bildirilmesi

Türkiye’ de kayıt dışı istihdamın bir başka yönü de, çalışanların çalışmalarının karşılığı olan ücret tutarının hem ilgili vergi dairesine hem de ilgili sosyal güvenlik kuruluşlarına eksik bildirilmesidir. İşverenler, istihdam ettikleri personele daha yüksek ücret ödemekle birlikte, ilgili kamu kurumlarına genellikle asgari ücret üzerinden beyanda bulunmaktadır.

Bir sigortalıya ödenmiş olan ücretin düşük gösterilmesi kayıtdışılık kapsamında birçok kaybı da beraberinde getirmektedir. Bu kayıplar hem devlet hem de sigortalı açısından söz konusu olabilmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

- Sosyal Güvenlik Kurumu’nun daha az tutarda prim toplaması,
- Sosyal güvenlik açıklarının ortaya çıkması,
- Sigortalın yaşlılık, malüllük ve ölüm aylığının düşük olması,
- İş kazaları ve meslek hastalıkları halinde bağlanacak gelirin düşük olması

İşveren tarafından eksik ücret üzerinden bildirim yapılırken denetimlerde yakalanmamak için en çok başvurulan yöntem çifte bordro tanzimidir. İşverenler gerçek

⁷ YERELİ, KARADENİZ, a.g.m.

ücretleri ve denetim için asgari ücret ödemelerini gösteren iki bordro düzenlemektedirler. Ayrıca bazı denetimlerde ücret bordrolarında bir düz işçi ile muhasebe müdürüne aynı ücret tutarının ödendiği de gözlemlenmektedir.

ii) Sigortalının Çalışmasının Gün Olarak Eksik Bildirilmesi

Kayıt dışı çalışmada sadece ücretlerin eksik bildirilmesi değil; aynı zamanda çalışmaların gün olarak da Sosyal Sigortalar Kurumu'na eksik bildirilmesi söz konusu olabilmektedir. Örneğin, bir kişi ayda 30 tam gün çalışırken, ayda 15 ya da 20 gün çalışmış gibi gösterilebilmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken konu, devletin eksik gösterilen gün sayısına karşılık gelen miktar kadar kayba uğratılması ile çalışanların ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin bir takım hak ve menfaatlerinin ihlali ya da gecikmeli olarak yararlarına neden olunmasıdır. Nitekim uzun vadeli sigorta kolları ile hastalık ve analık sigorta kollarından faydalanılabilmesi için bazı prim ödeme gün sayılarının tamamlanması gerekmektedir.

5. VERGİLENDİRMEYE KARŞI TEPKİ

“Vergi, devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin geniş anlamdaki kamusal faaliyetlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak ya da kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ve yasal esaslara uymak kaydıyla hukuki cebir altında, özel bir karşılık vaadi olmaksızın geri vermemek üzere gerçek ve gerçek olmayan kişilerden aldıkları para tutarlarıdır.”⁸ Bu tanımdan yola çıkarak, verginin kişilerden cebren ve karşılıksız olarak toplanması ve sonuç olarak kişilerin gelirlerinde azalmaya neden olmaları gibi genel nedenlerinin yanı sıra vergi oranlarının yüksekliği, adaletsiz dağılımı, vergi uyum maliyetlerinin fazlalığı veya psikolojik nedenlerle vergiye karşı tepkiler doğabilmektedir. Söz konusu tepkiler bazen herhangi bir faaliyette bulunmayı gerektirmezken bazen de aktif bir faaliyeti gerekli kılmaktadır. Şayet vergilendirmeye karşı herhangi bir tepki yok ise bu durumda vergilendirmeye gönüllü uyum söz konusudur.

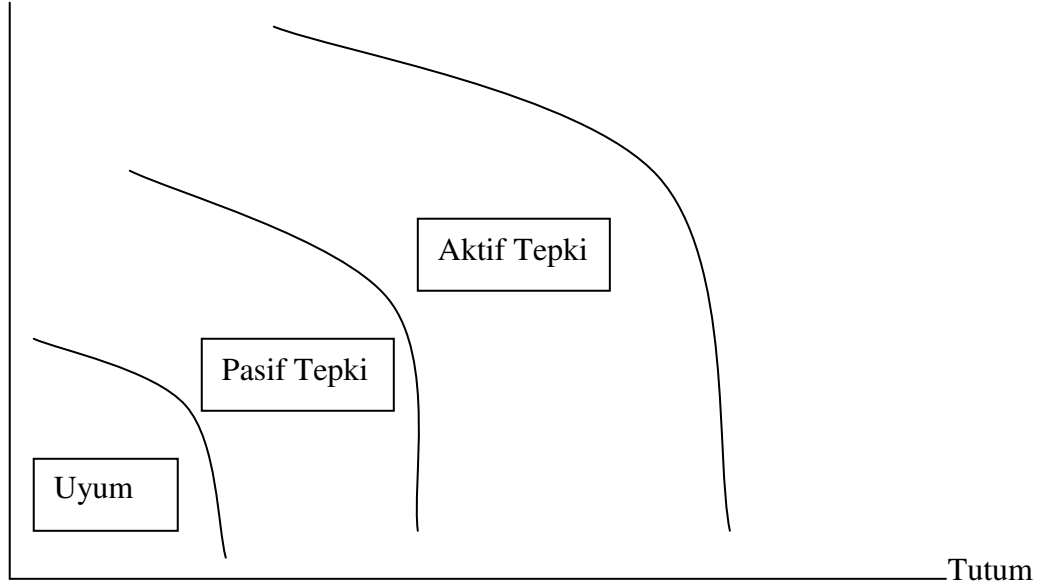
⁸ NADAROĞLU Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Beta Yayınevi, İstanbul 2000, s.217

Şekil 1: Mükelleflerin Vergi Oranlarına Göre Tepkisi

Vergi Oranı ve Yükü

Vergilendirmeye karşı tepkileri genel olarak aşağıdaki şekilde göstermemiz mümkündür;⁹

Tablo 1: Vergilendirmeye Karşı Tepkiler

NEFRET	Aktif Tepki	Verginin Reddi
		Vergi Kaçırma (Kayıtdışı kalma)
ANTİPATİ	Pasif Tepki	Vergiden Kaçınma
		Verginin Yansıtılması
		Yatırımdan Vazgeçme
		Tüketimi Kısma
		Aylaklığı Tercih Etme
APATİ/SEMPATİ	Kabul	Gönüllü Uyum

⁹ AKTAN Coşkun Can ve diğerleri, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006, s.166

Vergiden kaçınma, mükelleflerin kanun boşluklarından yararlanarak veya vergiyi doğuran olayı engelleyerek yasal yollardan daha az vergi ödemeleridir. Yani, yeni bir verginin konması, bir verginin kaldırılıp yerine başka bir vergi verginin konması ya da vergi oranlarının artırılması durumunda mükelleflerin kanuni çerçeve içinde vergiden kısmen ya da tamamen kurtulmaya çalışmalarıdır.¹⁰

Vergi reddi ile birlikte vergilendirmeye karşı aktif tepkilerden olan vergi kaçırma, literatürde bazen “meşru olmayan vergiden kaçınma” adıyla da anılmaktadır. Ancak vergi kaçırma, vergiden kaçınmanın aksine kanunlara aykırı hareket ederek daha az vergi ödemek ya da hiç vergi ödememek için hileye başvurmadır. Vergi kaçırma durumu bu özelliği ile kayıtdışı istihdamın ayrılmaz bir unsurudur.

6. VERGİLENDİRME İLE KAYITDIŞI İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Kayıtdışı ekonomiye ilişkin olarak yapılan analizlerde çoğu zaman sadece milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen yasal ve yasal olmayan ekonomik faaliyet ve işlemler dikkate alınmaktadır. Bu itibarla genellikle kayıtdışı ekonominin vergilendirmeye ve istihdama yönelik kısmı ihmal edilmektedir. Halbuki kayıtdışı ekonomi ile vergileme ve istihdam arasındaki bağ kurulmadığı zaman bazı soruların da cevabı bulunamamaktadır. Kayıtlı ekonomideki vergilendirilebilen ekonomik faaliyetlerin hacmi, vergi kaçakçılığı miktarı, kayıtdışılık nedeniyle devletin vergi kaybı bu bağın kurulması halinde ortaya koyulabilmektedir. Kayıtdışı ekonominin vergilendirme ve istihdam yönüyle ele alınması karşımıza *vergi dışı piyasa ekonomisi* kavramını çıkarmaktadır.

Vergi dışı piyasa ekonomisi kavramı, hem kayıtlı ve hem de kayıt dışı ekonomide vergi dışı kalan ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetler dolayısıyla devletin uğramış olduğu vergi kaybını ifade etmektedir.¹¹

Bu itibarla vergi dışı piyasa ekonomisinin kapsamı aşağıdaki şekilde olacaktır;

a) Kayıtlı ekonomide devletin kaybı

- Beyan dışı ekonomik faaliyetler sonucu devletin vergi ve prim kaybı,

- Eksik beyan sonucu devletin kaybı,

¹⁰ BAKKAL Ufuk, **Kayıtdışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s.134

¹¹ AKTAN, a.g.e., s.195

- Vergiden kaçınma halleri nedeniyle vergi kaybı,

b) Kayıtdışı ekonomide devletin vergi kaybı

- Saklı ekonomide devletin vergi ve prim kaybı (Bunlar yasal ekonomik faaliyetlerdir ama devletin bu faaliyetlerden haberi bulunmamaktadır. Evlerde temizlik işleri, evlerde çocuk bakıcılığı, bireysel elbise dikimi ve medyumluk gibi faaliyetler buna örnek olarak gösterilebilir.),

- Gizli (kara) ekonomide devletin vergi kaybı (Bunlar uyuşturucu ticareti, tefecilik, haraç alma gibi yasa dışı faaliyetleri içerir.)

Yapılan bu sınıflandırmadan da anlaşılacağı üzere birinci bölümde ele almış olduğumuz vergiden kaçınma ve vergi kaçırma halleri de tümüyle vergi dışı piyasa ekonomisi ve dolayısıyla kayıtdışı ekonomi kavramı içinde yer almaktadır.

Bir ülkedeki vergi yükü ile kayıtdışı istihdam arasında bir kısır döngü bulunmaktadır. Vergi yükünün ağır olması firma ve bireyleri kayıtdışılığa yönlendirmektedir. Böylece vergi hasılatında meydana gelen düşüş nedeniyle ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatabilmek için kayıtlı sektördeki mükelleflerin vergileri artırılmakta ve bir sonraki dönemde artan vergiler karşısında dürüst mükelleflerden bazıları da kayıtdışılığa yönelmek zorunda kalmaktadır¹² (vergi kaçırma veya vergiden kaçınma şeklinde).

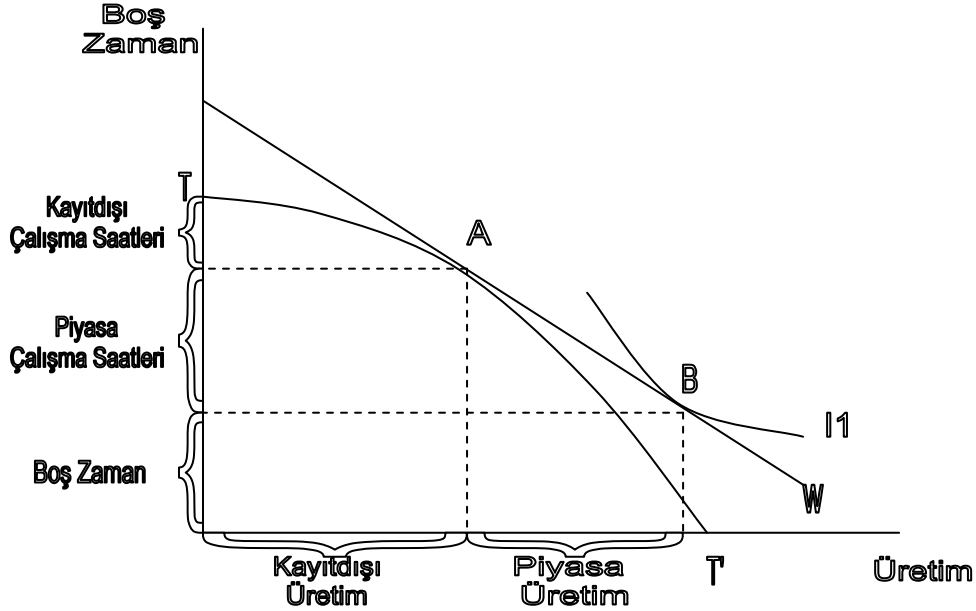
Aşağıdaki iki şekilde verginin kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı istihdam üzerindeki etkisi incelenmiştir.¹³

¹² MAVRAL Ülker, **Karapara**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2003, s.322

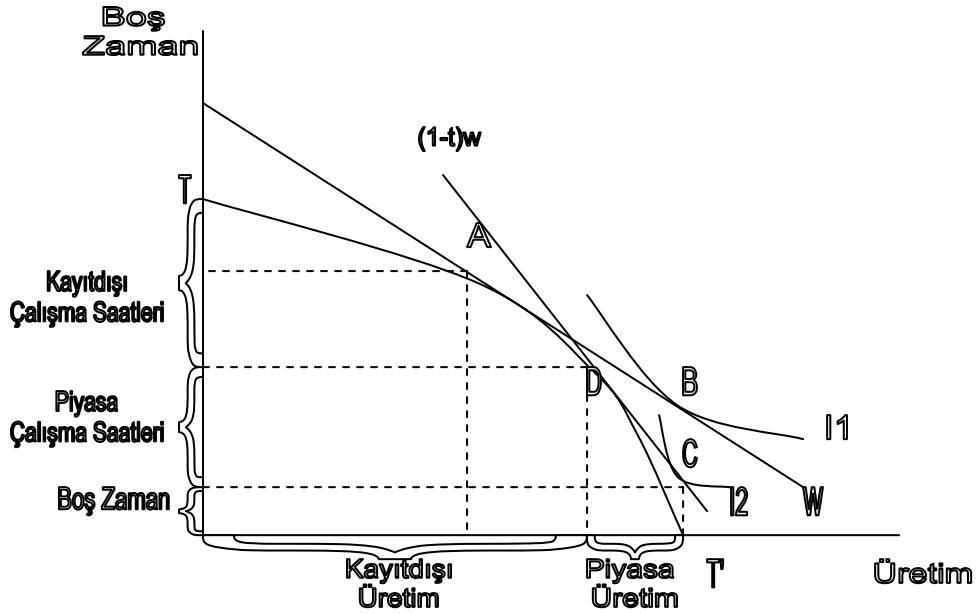
¹³ DURMUŞ, a.g.m., s.146 vd.; BAKKAL, a.g.e., s.38 vd.(Cullis John, **Public Finance and Public Choice**, McGraw-Hill Book Company, 1992, s.219 kaynağından naklen)

Şekil 2: Vergilendirme ve Kayıtdışı Üretim-İstihdam (I)

Şekil 3: Vergilendirme ve Kayıtdışı Üretim-İstihdam (II)

Şekil 2'deki TT' eğrisi, üretimi artırmak için boş zamandaki gerekli azalışı gösteren bir dönüşüm eğrisidir. Bu eğrinin eğimi, boş zamandaki azalışın üretime dönüşebilme oranını vermektedir. Resmi piyasanın varlığı, bireylere (w) doğrusu boyunca bu piyasa ile ticaret yapmalarına izin vermektedir. Bireyin A noktasında bulunması halinde, boş zaman ve kayıtdışı üretimin şekildeki gibi olduğu varsayımı altında, söz konusu mala ilişkin bir

piyasanın olması halinde, birey w (ücret oranı) doğrusu üzerinde, B noktasında ve I1 kayıtsızlık eğrisi üzerinde dengeye gelecektir. B noktasındaki denge durumunda, piyasa çalışma saatleri ve piyasa üretimi de analize dahil edilmiştir.

Şekil 3’de ise, piyasa çalışma saati başına elde edilen ücret üzerine vergi konması durumunda w doğrusunun $(1-t)w$ doğrusu haline dönüşmesi gösterilmektedir. Vergiden sonra birey, C noktasında daha düşük fayda düzeyini gösteren I2 kayıtsızlık eğrisi üzerinde dengeye gelecektir. Vergiden sonra kayıtdışı üretim miktarı piyasa üretimine göre artmıştır. Kayıtdışı üretime doğru yöneliş, vergilerin piyasa üretimi üzerindeki caydırıcı etkisini göstermektedir. Burada üretimin yapısındaki bozulmadan kaynaklanan bir refah azalışı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, (D) noktası, toplam saatleri, kayıtdışı ekonomi üretim saatlerine, resmi piyasa üretim saatlerine ve boş zaman saatlerine bölmektedir. Her ne kadar son ikisindeki değişiklikler belirsiz olsa da, verginin, resmi üretimle karşılaştırıldığında, kayıtdışı ekonominin optimal üretim miktarını, kayıtdışı ekonomi işgücünü veya iş saatlerini arttırdığı açıktır. Böylece, kayıtdışı ekonomi üretimine doğru yöneliş, resmi piyasa çıktısının (resmi GSMH) büyüklüğünü azaltan vergilemenin engelleyici/önleyici etkisinin bir örneğidir.

Yukarıda sözü edilen, kayıtdışı ekonomiye doğru yönelişi açıklayan neo-klasik modeldeki en önemli unsur, efektif /ortalama vergi oranı değil, marjinal vergi oranıdır. Bu, daha yüksek marjinal vergi oranı, daha büyük ikame etkisi ve çalışma-boş zaman arasındaki daha bozucu bir etkiyi ifade etmektedir. Özellikle, eğer mükellef aynı zamanda kayıtdışı ekonomide gelir elde edebiliyorsa, ikame etkisi gelir etkisinden daha büyük olmakta, böylece, mükellef resmi piyasada, kayıtdışı piyasada çalıştığından daha az çalışmaktadır.¹⁴

Bireylerin sosyal parafiskal gelirleri ödemeleri yani kayıt içinde olmaları iki etkene dayanır. Bunlar; sosyal parafiskal gelirler (primler) karşılığında garanti edilmiş bir geliri kabul etme (refah ikamesi etkisi) ve bireylerin çocuklarına gelir bırakma isteğidir (bırakılacak faydalar etkisi).¹⁵

7. SONUÇ

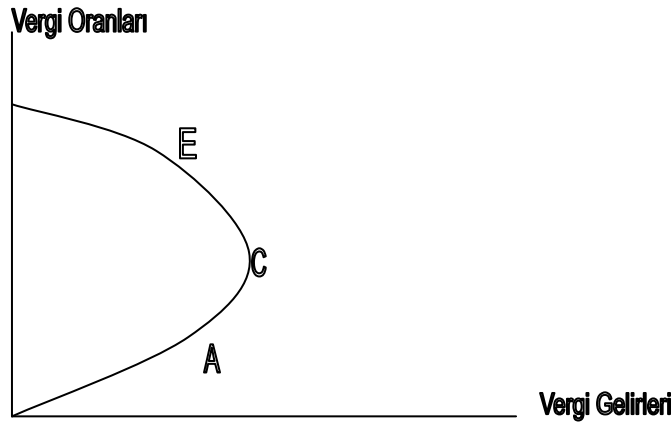
¹⁴ DURMUŞ, a.g.m., s.147

¹⁵ ROSEN Harvey S., **Public Finance**, 6. Edition, Newyork 2002, s. 184-185

Kayıtdışı ekonomi ile yapılacak mücadele ile ilgili olarak çoğu zaman vergi ve prim oranlarının düşürülmesi öneri olarak sunulmaktadır. Ancak yapılan analizler oranlardaki her düşüşün kayıtdışı ekonomiyi olumlu etkilemeyeceğini göstermektedir. Bu durumu Laffer eğrisi yardımıyla açıklayabiliriz.

Şekil 4: Laffer Eğrisi

Şekle göre, mevcut vergi sistemi A noktasında bulunulmasını gerektiriyorsa vergi oranındaki artış, üretken faaliyetlerdeki azalmaya rağmen hasılatı artırmakta, buna karşılık E noktasında bulunuyorsa, üretken faaliyetler yüksek vergi dolayısıyla öylesine azalmaktadır ki orandaki düşüşler vergi hasılatını artırmaktadır. Yani kayıtdışı ekonomi ile mücadelede ekonominin Laffer eğrisinin hangi noktasında olduğunu tespit ederek hareket etmek gerekmektedir.¹⁶

Kayıtdışılığı cazip hale getiren temel etken, kayıtlı sektördeki işgücü maliyetlerini içeren maliyetler ile vergi sonrası kazançlar arasındaki farkın büyüklüğüdür. Yani bu fark ne kadar büyükse bu farktan yararlanma teşviği, dolayısıyla da kayıtdışılık o denli fazla olmaktadır. Bu fark ise büyük ölçüde bir ülkedeki vergi sistemi ve sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanmaktadır. Yani toplam vergi ve prim yükü ne kadar fazla ise kayıtdışılık o kadar kuvvetli olmaktadır.

Vergilendirmenin kayıtdışılık ile olan etkileşimini rakamlar da doğrular niteliktedir. OECD ülkeleri arasında en yüksek kayıtdışılık oranına sahip olan ülke Yunanistan (%28.5)

¹⁶ BAKKAL, a.g.e., s.48

ve en düşük orana sahip olan ülke ise İsviçre'dir (%7.5). Ayrıca, Yunanistan en yüksek (%72.3) ve İsviçre ise en düşük (%39.7) vergi ve sosyal güvenlik katkı payı yüküne sahip ülkelerdir.

Ayrıca kayıtdışı istihdamın neden olduğu mali kayıp sadece Kuruma hiç bildirim yapılmayan kişilerle ölçülmemelidir. Yukarıda Kuruma hiç bildirim yapılmayan kişiler için hesaplanan mali kayıpların yanı sıra eksik ücret ve gün bildiriminden kaynaklanan mali kayıp da söz konusudur. Nitekim ülkemizde gerek sigorta primleri gerekse de ücret üzerinden vergiler asgari ücret üzerinden tahakkuk ettirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAN Coşkun Can ve diğerleri, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006
- BAKKAL Ufuk, **Kayıtdışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul 2007
- DPT, **Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 2001
- CULLİS John, **Public Finance and Public Choice**, McGraw-Hill Book Company, 1992
- KILDİŞ Yusuf, **Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, 2000, C.2, S.2
- MAVRAL Ülker, **Karapara**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2003
- NADAROĞLU Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Beta Yayınevi, İstanbul 2000
- ROSEN Harvey S., **Public Finance**, 6. Edition, Newyork 2002
- SARILI Mustafa Ali, **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler**, Bankacılar Dergisi, 2002, S.41
- UĞURLU Uğur, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2005
- YERELİ Ahmet Burçin, KARADENİZ Oğuz, **Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi**, E-Yaklaşım Dergisi, Haziran 2004, S.11